

195 անդէն ի մատայն խառապար, այլ ոչ ետ եւ առանց
այսր իսկ, զի մի կարծիցն թէ ի ձեռան իմ թա-
նան՝ երկու ինչ իրո յարգարէ, մի զի ժառփաղ
լինիցին առաքինութեամբ ամենայն կարեաց
եւ միւս եւ թէ պարտ իսկ է անն ունել Հասուցման,
200 քանզի ուն է իմէն անտես առնիցէ զվարկեմանս
եւ զյոյլ ամենայն արգարան, որ յետ նոցա եղին (եւ)
առանց պատկառ եւ պատուել թողուցն, եւ առյ
միւսիցար երիւք աւիրանալէ մի ի Բերառոսի չար-
բանացն, որպէս եւ ինքն իսկ ասէր թէ Ոչ
305 ծառայ մեծ քան գտէր իւր, եւ երկրորդ ի բարու-
թեանցն, որ Կան ձևան Հասառապողից, երրորդ
անգամ ի պատժոցն, եւ զայս ոչ եմէն ի Հան-
գեծելոցն միայն Հասառու, որ ոչ ինչ Կարի քաջ
Հաւանեցուցանէր, այլ եւ յառեցանք եւ ի վաղու
310 Տեռէ գործելոցն առ Հարա նոցա, Չայոն եւ Քրիս-
տոս ասէր երբեքն թէ Չէր ծառայու մեծ քան իսկ
իւր եւ զարեանք թէ Բազում՝ աւելեմվանք եւ
ի ասն Հարա իմոյ, եւ Կարի եղունգն Համարի զյոյ-
նոսիկ, որ ոչն Հասառառացնէ, Բազում բան յաւգէ
315 վասն նորոյն եւ Տնոյն. նա եւ վասն յարութեան
իսկ Հասառող Կարի ի գէղի եր նմա. զի մի ի շար-
չարանացն, զոր Կրեցին, թէբար լինիցին թէ
Հարաւաւ՝ ի մարդարեիցն Հասառուս զայս եւ յայտ
առնէ թէ Հնն Տրկաւառանքն պարկեռապոյնք այլ
320 մըբք, քանզի գէտ առակուն, եւ առաւար իսկ
կայր եւ պատարագքն. վասն որոյ եւ ասէ իսկ թէ
Ելցուք այսուս Հետեւ արաքսն եւ դնաւաթին
նորա յանձն Կրեցուրք. Ելլլ եւ այս եւ զիմի
Հարկանէր նմա, քանզի ի գէղի եր ասել. եթէ
325 ամենայն ստուեր եւ վաղարեւոթ, իսկ ընդէր չլիա
բառեցու, եւ ետ տեղի գծաթառութեան, չլիլ գէտ
եւս առակունի ծաղիեալ եւ փթթեալ կայ նոյն.
անտրեկեան եւ զայն թէ մեղմիլ ինկող եւ եւ
զմիւսն անգնն ի ժամանակն, եւ զի բազում ժա-
330 մանակ էին նոցա ի Հաւառան եւ ի նեղութիւնն,
այսու. յայտ արաք. զի ասէ թէ Պարոս էիք դուք
Վարդապետք լինել [եւ վասն ժամանակն] եւ Մի
ու միք լինիցի ի ձեզ սիրտ չար անՀասառութեան
եւ զանազանք եղեալք պայծառի, որք երկայնամուս-

Ժ Գրիգոր. – 195. 2 անդրդեհ. – 202. 2 աս. – 203.
 2 Կ. Փյ. Կոնս. ՀՊ. էջ 144 տող 146: – 203. 2 Կ.
 Բրիտանա: – 203. 2 յանդանդերցն. – 211. Թ-է-
 Ժ Գ. 16: – 213. Բթ. Գ. Զ.: – 215. – ասոր յոյճ-
 յանդի ևս խալսէս ծածոցն. – 216. 2 հւստաւոր-
 ւոյ. – 216. Գրեգոր Բ Բ Երոս յոյ յոյճ անաստեօս յօտն.
 – 217. Բ Գրեգ. Երոս Երեմ. – 217. Երեմ. Երեմ. Երեմ.
 – 218. Բ Երեգորդեցն. – 219. Երեգորդեան 2 Կ. Երեգորդեան
 Երեգորդեան. – 221. 2 Երեգ. – 222. Երեգ. Երեգ. 18:
 224. 2 Երեգ. – 227. 2 Կ. – 229. 2 Երեգ. –
 231. 2 Երեգ. – 231. Երեգ. Երեգ. Երեգ. – 233. 2 Երեգ.
 – 234. Երեգ. Գ. 12:

Հրադրվ. Հ. Ա. ՎԱՐԴԱՆԵՄՆ

8 6 7 8 9 10 11 12

ԺԱՆՍԻ ԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ
ՄՏԱՐԱՊԵՏԱՆԻ ՊԱՏՄԱԹԵԱՆ
ԵՐԵՄԻԱ ՉԷԼԷՊԻ ԶԵՍԻՒՐՅԱՆ

ፋ ሊ በ ኮ ኮ ፋ.

($\mathbb{Z} = \mathbb{Z}[x] = \mathbb{Z}[y]$)

ՏՈՂ 149: «Ալանանի», ըսածը, Ալանների Սեփերն է, որ կարող մը ուրիշ Հայերու եւ Տէր Ծինաս անուն ըստ Հանայի մը Հէտ Կ. Պոլսոյ արքայական դռան առկա է գլխաւորուած են Նուազարէի մէջեւոր միջոցին», ինչպէս Երեմիա կը զէր յաջորդ 150րդ տողին մէջ:

ԾՈՒԱզատիկը՝ որ պատահած է 1634ին, Երուսաղեմի մէջ Հայերու եւ յոյներու միջեւ մեծ կռիւներ պատճառաւ են, Գրիգոր Պարոն Տէրի (1610—1645) պատրիարքութեան միջոցին եր այն, յարում Հայերն յաղեղող Հաննդիսացած եւ Ս. Թարութեան տաճարի դռներն յաղողած են փակել յոյներուն, որոնք Զատիկը Ապրիլ 6ին կ'ուզէին տօնել, մինչ Հայերը Ապրիլ 13ին, որ է Ճիշդ օրը Ս. Թարութեան Վերստատի րաւ Հայ տոմարին

Երեւմտ Զէկէպիի մօրեղբայրն Ամբակում
ալ Երուսաղէմ գտնուած է այդ Ծուռազատկին,
ինչպէս պատմած էմ արդէն², եւ Տարկու Տօր
այդեցեալ թիւն մը ունեցած է, որպէս զի տեղա-
կան կառավարութիւնն ի նպաստ Տայեբու
պաշտպանութիւն ընծայէ, որուն Տամար յոյնը
Տափաղանց գրգռուելով կը դիմեն Վարդի³ եւ
մեծաքանակ կաշառեցորդ կերցնելով՝ կը յառնել
սառուած Տայը զօքաբառեւ եւ կարգ մը ծանր
ամբաստանութիւններով սպաննել տալ՝ վերջ-
գրեալ Ալաճաճի Անֆէրը, նաեւ ուրիշ Տայեբ,
եւ Տէր Միշնաս քահանայն, զոր Երեւմտ կը
յիշէ Ալաճաճիին Տես:

Ալաճաճիին եւ Տէր Մինասին դաժմանա-
բանները գոյութիւն չունին այժմ Պալէկլըի մէջ:

ՏՈՂ 151. Փաստուս՝ կը նշանակէ բամբասող, չարախօսող, զոր երեմիա յատկացուցած է՝ Այաճաճի Սէֆէրն ու Տէր Մինաս քա-

1. Պատմ. ժայռ, Չամիճան, Հատոր Գ. էջ 890 եւ
Ժամանակագրական Պատմ. Ս. Իսահանյան, ԻՂՄ. 1890, Հա-
տոր Ա. էջ 318-320:

፡ ባሉት ምሳሌዎች ሁሉም ለጥያቄው ምሳሌዎች ሲሆኑ ፡ 145 ፡

3 Պարտ. Հայոց, Չամչեան, Հատոր Գ. էջ 890 և
Ժամանակ-դրամի Պարտ. Ս. Իրաւագրութ. Եջմ. 1890, Հա-
տոր Ա, էջ 320:

Հանան սպանելէ տուող յոյն կաշառատուններուն, որոնց մէջ էր հարկաւ եւ Վ.Պօլոյ յոյներու պատրիարքը:

Բայց կ'երեւի թէ թուրք կառավարութեան գլխատուութեան պատիժը անմիջ հայերու արիւնն ընդ վայր հոսեցնելէ յետոյ, սպառնացած է նաեւ Եղիսերուն, որոնք հազիւ կրնան ազատիլ, պիտի անկէ շատ զբամով, արհիւ եւ տուգանքոց, ինչպէս կը գրէ Երեմիա իր 152րդ տողովը:

ՏՈՂ 153. Եւ Կիրակոս բարունին, որ ի կարգն պատրիարքական: Կիրակոս Արեւելցին կամ Երեւանցին է սա, որ Վ.Պօլոյ պատրիարք եղած է 1641—1642, յաջորդելով Գաւիթ Արեւելցուն¹:

Հեղափոխութիւնը բարեփոխ անձ մը եղած է սա² եւ կ'երեւի՝ բաւականի ալ ուսումնասէր, զի ասոր օրով՝ երբ Վիզմէս Գալաննոս լատին կրօնաւորը մոռա կը գտնէ Ազգ. պատրիարքութեանը, հոն պատրիարքին իսկ հրամանաւը, բայց դադարի՝ աշակերտներ կը հաւաքէ ու կ'ուսուցանէ³: Անշուշտ Կիրակոս պատրիարքի այս արածութիւնը՝ մեծապէս նշանակալից, զուրկ չէր ըլլար օգտակարութենէ, եթէ Վ. Գալաննոս իւր ուսուցչական գերէն դուրս ելելով, չկոտորէր պատրիարքարանի ներքին գործերուն միջոցաւ ըլլալ եւ օտար ազդեցութիւններու յենդով՝ ուզած մարդը պատրիարք դնել եւ չուզած պատրիարքը վար ստնել⁴:

Կիրակոս Երեւանցի փոխանորդ ունեցած է իրեն՝ Յովհաննէս Ուռհայեցի նշանաւոր եպիսկոպոսը⁵, որուն հոգածութեանը թողով պահ մը պատրիարքական պաշտօնին կիրարկութիւնը, ինքը Վ.Պօլոյ Ասիական մօտակալ թեմարն այցելելու եւ իւր ժողովուրդին պէտքերն իր աշխուղ անսնելու եւ անձամբ զանոնք ուսանելու⁶: Այդեւած է Նիկիոմիդիան եւ շրջակաները, ինչպէս նաեւ Պրուսա, ուր հայ ժողովուրդը զինքն ընդունած է արտակարգ պատիւներով եւ այնպիսի փառքերով, որ քաղաքին դատաւորը նախանձնելով չէ կրցած չզրդուիլ, ու բարկութենէն տեղույն հայ եկեղեցին քանդել տուած է, թէեւ ինքն ալ յետոյ պատրիարք-

քին պահանջուածով պաշտօնանկ եղած է չաւաքաբ¹:

Պրուսայէն վերադարձին՝ Կիրակոս պատրիարք, երբ կը պատրաստուի եկեղեցական եւ կրթական կարեւոր ձեռնարկներու հիմը դնել, զոհ կ'երթայ դժբախտաբար նոյն ասեղը տիրող ժամատախտի համաձայնակի, եւ յանկարծօրէն կը վախճանի 1642ին, միայն տարի մը եւ երեք ամիս պատրիարքութիւն ընելէ յետոյ²: Հատ սիրուած պատրիարք մը եղած է սա, եւ ցաւալի է որ իր պաշտօնավարութիւնն այնչափ կարճատեւ եղած է:

Թէեւ՝ ըստ Երեմիայի, թաղուած Պաղքելի գերեզմանատունը, բայց չունի տապանաքար: Ասոր նոր պատրիարք նստած ասեղներն է, որ Ազգ. պատրիարքարանը Սամաթիայէն փոխադրուած է Գում Գաբու³:

Անոր մէջ քարոզը կը յիշատակուի Վիննայի վանքը գտնուած Չեռագրի մը մէջ. եւ նաեւ կըսուի թէ 1643ին եւ 1644ին⁴ սա ալ Ռուբանոս Ը. Պապին դաւանութեան թուղթ գրած է, մինչ խեղճը 1642ին վախճանած էր արդէն:

ՏՈՂ 154. Ուրհայեցի Յոհաննէսն, Նշանաւոր եւ գիտուն եպիսկոպոս մը, որ ծնած էր Ուռհայ (Եդեսիա), Մեծածնէն Սրապիւս կամ թուրքիոյն աշակերտներէն էր այս, որուն համար Առաքել Գաւրիթեցի պատմագիրը կ'աւանդէ, թէ աստեղաբաշխութեան եւ ամենայն համարողական արհեստի էր քաջ հմուտ⁵: Դեպի 1602 թուականին կամ քիչ յետոյ աստեղնորդ կ'ըլլայ Եդեսիա քաղաքին⁶, եւ ապա Ամբայ (Տիւրքպէրի)⁷: Կ'ունենայ բազմաթիւ ձեռնաստիւ աշակերտներ, որոնցմէ էր՝ Սիսի միշտելըմի մականունանեալ խաշատուր կամ թուրքիցը (1657—1663), որ 1642—43 ալ Վ.Պօլոյ պատրիարք եղած էր⁸, Կիրակոս Երեւանցւոյ տեղ:

Յովհաննէս եպ. Ուռհայեցի կամ Եդեսացի՝ 1641ին կ'անուանուի փոխանորդ Կիրակոս

¹ Անդ:

² Չարխան Պաթ. Հայոց, Հատոր Գ. էջ 623 եւ Յոբէրայց Արք. Հիւսիսեանցի, ասոր 1901, էջ 94—95:

³ Անդ:

⁴ Մայր Յօնցոյ Հայերէն Ձեռագրաց Վիճակ, էջ 840 եւ 112:

⁵ Առաջիկա Դարերէն, Զգ. Ամսեորագր. 1669, էջ 10:

⁶ Առաջիկա Դարերէն, Զգ. Ամսեորագր. 1669, էջ 10:

⁷ Չարխան Պաթ. Հայոց, Հատոր Գ. էջ 537 եւ 623:

⁸ Չարխան Պաթ. Հայոց, Հատոր Գ. էջ 698 եւ 623:

¹ Չարխան Պաթ. Հայոց, Հատոր Գ. էջ 622:

² Չարխան Պաթ. Հայոց, Հատոր Գ. էջ 622 եւ Յոբէրայց Ա. Փրիլան հիւսիսեանցի, ասոր 1901, էջ 94:

³ Անդ:

⁴ Անդ. եւ Հայկական Յուդէո-Ռիւս 1801, էջ 134—138:

⁵ Չարխան Պաթ. Հայոց, Հատոր Գ. էջ 623:

⁶ Անդ, էջ 622:

Երեւանից պատրիարքին, եւ անոր Կ. Պոլսէն բացակայութեան միջոցին, ինչպէս գրեցի արդէն քիչ մը առաջ, կը փայլէ ամենաբաւ պաշտօնականութեամբ¹:

Ուսումնաստենէ եւ ուսումնական, հոռոտ, ինչպէս գրած է Երեմիա², իւր ազգին մոռուրական զարգացմանն ալ մեծ սէր ու փափաք ցոյց կու տայ, ասոր ապացոյց չէր միթէ այն անկողնակալ վերաբերմունքը, զոր ունեցաւ նա կրիմէս Գալանոս լատին կրօնաւորին հանդէպ, եւ հայաւան ժամանակին տիրող ագիտական խաւար մոլորածութեան, զայն ընդունեցաւ իր քով մեծ պատուով ու յարգանքով, եւ մինչեւ իսկ զայն նպատեցած բերաւ Ազգ. պատրիարքարան³, որպէս զի տեւնուի կիրակոս պատրիարքին հետ ու պարզէ իր ուսումնական ծրար գիրը, ու զայն գործադրէ յօգուտ խեղճ հայ ազգին:

Եովհաննէս Ուռհայեցի իր աշակերտին՝ Խաչատուր Մեքաստացւոյ պատրիարքութեանն ալ անպատճառ փոխանորդութիւն ըրած է մինչեւ 1643, բայց այնուհետեւ ինչ պաշտօն վարած է, յայտնի չէ:

Կ'երեւի թէ քարոզական պարզ պաշտօններով մնացած է նա Կ. Պոլսի, եւ հոն վախճանն:

Անոր մահը պատահած ըլլալու է 1643էն յետոյ եւ 1657էն առաջ, որովհետեւ կիլիկիոյ Թորոս կաթողիկոսը որ 1657ին կը վախճանի, կ'ամփոփուի Եով. Ռուհայեցւոյ քով⁴: Ասոր անունն է որ Ոհան վրդայան ըսելով կը յիշէ Երեմիա Չելչեկի, երբ կը գրէ մահը իր մօրեղբոր Ամբակումին, որ թաղուած է Ռուհայեցւոյ քով:

Ունեցած ըլլալու է ախտատուութիւններ, բայց յայտնի չէ թէ ո՞ր կը գտնուին տները:

Արմաշի վանքին մէջ կը գտնուի 1607 թուականը կրող ձեռագիր Մաղմուս մը, զոր Եովհաննէս անուն գրիչ մը ընդգրկնական է, Եովհաննէս Ռուհայեցւոյ խնդրանքով, ինչպէս կ'ուսանինք յիշատակարանէն, որ է այսպէս,

ՁՈՐ ՅԱՆՎԱՅՈՂ ԵՂԵՍԻ ՄԱՐԻ
ԱՅՐԵՆ ԲԱՐԻ ՀԵՃԱՅՈՒՐԻ
ՅԵՐԻ ՅՈՎԱՆԵՍ ՈՒՐՀԱՅԵՑԻ
ՄԱՔԱՌԻՐ ՄՅԱՆԻ Ի ԱՌԱՔԻՆԻ
ՈՐ ԵՑ ԳՐԵԼ ՁԳԻՐՍ ԱՅԻՄԱՍԻ

¹ ԵՊ, էջ 623:
² ՅՆ՝ յալեղգ Դանթեարութիւնը, որ կը խօսի Թորոս կաթողիկոսին վրայ:
³ Չաւրիւս Պաթ. Լայոյ, Լատուր Գ. էջ 698:
⁴ Արաբիկ Արեւիկան, Օրագիր բանասիրական, Կ. Պոլսի 1855, Թիւ 5 մայիսի, էջ 75-78:

Ի ՎԱՅԵԼՈՒՐՍ ՈՐԴԻՆՍ ԴՈՐԻՆ ԴՈՐԻՆ
ՅԵՐԻ ՅՈՎԱՆԵՍ ՄԱՐԻՆԱՌԻՆԻՆ՝
ԸՆԹԵՐՑԱՅԻՐ ԲԱՆԱՍԻՐԻՆ,
ՈՐ ԱՇԽԱՅԻՐ ԵՐ ՆԱ ՄԵԾԻՆ
ՅԵՐԻ ՄԱՐԻՆԱՌ ՎԱՐԻՆԱՅԻՐԻՆ,
ՈՐ ԵՒ ԳՐԻՆՈՐՍ ՅՈՐԺՈՐԺԻՆ
ԿՈՅՈՂԻՆՈՍ ԵՄԵՐԵՆԻՆ:
ԱՐԻ ԳՐԵՑԱՆ ՍԱ Ի ՅԵՄԻՆ
Ի ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԹՈՒՆԱՅԻՐԻՆ
ԵՒ ՅԵՄԵՐԻՆԻՆ ԱՆԵԼՈՐԻՆ,
ՎԵՑ ԱՅԼ ԸՆԴ ՆԱ ՀԱՐԱՄԱՆԻՆ:
ՀԵՆԱՄԱՐ ՈՒՄԵՐՍ ՄԵՆԱՅԻՐԻՆ
ՅՈՎԱՆԻՍԻ ԹԵՐԱՆ ԳՐԻՆԻ
Ի ՅԵՐԵՆԱՍ ՄԵՆ ԳՐԱՔԻՆ
ՈՐ ԵՒ ՀԱՄԻԹ ԱՍԻ ՆԱՐԻՆ:
Ի ԴՈՒՐՍ ՄԱՐԻՆ ՅԱՅՈՐԻՆ
Ս. ՍԱՐԻՍԻ ԶՈՐԱՎԱՅԻՐԻՆ
ԵՒ ԱՅԼ ՄԱՐԻՆ Ի ՄԱՆԱՍԻՆ
ՈՐ ՊԱՐԺԱՅԻՐԻՆ Ի ՀՈՎԱՆԻՆ:
ԱՐԻ ԱՂԱՅԵՄ ԶԱՅԵՂ ԱՅԼԱՆԻՆ
ԵՒ ՀԵԲ ԶՄԵՂ Ի ՅԱՆԱՅԻՐԻՆ:

Սոյն ոտանաւորին մէջ յիշուած թուականը 1056⁵ հայկական է եւ կը համապատասխանէ՝ 1056+551 = 1607 թուին քրիստոսի:

Ռուհայեցւոյ գերեզմանն անյայտ է Պալլաքլի մէջ:

Վիեննայի Միխիլեանց քով պահուած ձեռագրի մը մէջ կը կարդանք, թէ այս Եովհաննէս եղիւստի անունի վարդապետը եւ Արքեպիսկոպոսը, Ռուհի = 1642 թուին, գրած է Հռոմ՝ առ կարգինալ Անտոն Պառպերինի, խնդրելով գշտնոր իմս ի սրբոյ աթոռոյն եւ ընդունած զայն, բայց թէ ինչ տեսակ շնորհ էր խնդրածը, չ'ըսէ ձեռագիրը⁶:

ՏՈՂ 154. 'ապ Պօղոս Տիմրիկցին ընդ այն: Կ'երեւի թէ սա ալ թաղուած էր Եովհաննէս Ռուհայեցւոյն քովը: Երեմիա Չելչեկի յիշատակած Պօղոս Տիմրիկցին ալ նշանաւոր եկեղեցական էր՝ ըլլալու էր անկական. ցաւալի է որ անոր կենսագրութեան բնաւ եւ բնաւ տեղեկ չենք, եւ միայն գիտենք՝ որ նա մեծ փոյթ եւ ընթաց ունեցած է 1646ին՝ վերաշինելու Գուժ Գաբուրի Մայր եկեղեցին՝ որ այրած էր տարի մը առաջ⁷, ինչպէս պատմած եմ արդէն Ա. Գլուխի Դանթեարութեանց շարքին մէջ:

Ռուհայեցիէն վերջը վախճանած ըլլալու է սա, բայց չի գիտցուիր ո՞ր թուականին: Ցապաւնագիր չունի:

⁵ Մայր Տոմարի Հայերէն Չեմօգրոյ, էջ 112:
⁶ Չաւրիւս Պաթ. Լայոյ, Լատուր Գ. էջ 824 եւ Յորեյցոյ Ս. Փիլիպ Ար. Հիւսիսեանցին, տարի 1901, էջ 96:

ՏՈՂ 155. Ղարիպ եւ անտէր Տապէշ քահանայն, Չկարողացայ գտնել ու գիտնալ թէ ո՞վ էր սա, որուն Ղարիպ եւ անտէր անականները կը յայտնեն թէ գաւառացի պանդուխտ քահանայ մը ըլլալու էր, սեւուկի, թխադէմ, որուն համար գուցէ Տապէշ մակդիրը վայելած է նա երեմիայի դրշնէն:

Բայց կ'երեւի թէ իր վարդ ու բարբոյժ օրինակելի քահանայ մը եղած է այն, զի կը կուտայի սուրբ եւ ազնուական: Եւ այս պատճառաւ արդեօք կը թաղուի այն անգիրը եւ անշնան: Ինչ ապերախութիւն: 156րդ տոցին ի սուրբ Սարգիս մահ եման խօսքով այնպէս կ'ենթադրեմ, թէ այս քահանան վախճանած է Վ. Պոլսոյ Ս. Սարգիս եկեղեցին, ուր կը պաշտօնավարէր թերեւս, իբր օգնական տեղացի քահանաներուն:

ՏՈՂ 157. Եւ Թորոս Սեղաստացի՝ Կաթուիկերն Կիլիկիոյ տան, Կիլիկիայի կաթողիկոսներէն էր սա, որ նստած է 1654ին, եւ Թորոս Բ. անունով յաջորդած է Ներսէս Սեղաստացի կաթողիկոսին, որ վախճանած էր նոյն տարին¹:

Կաթողիկոս ըլլալէ առաջ Թորոս Սեղաստացի՝ առաջնորդ եղած է Կեսարիոյ (Մասակ)², ուր գործունէայ ու բարեհամբաւ եկեղեցականի մը անունը թողած է:

Հատ կարճատեւ կ'ըլլայ սակայն անոր կաթողիկոսութիւնը, այսու հանդերձ մեծ ջանք կ'ունենայ նա բարելաւելու Սիւրի Աթոռը, որուն համար մինչեւ իսկ կու գայ Վ. Պոլսի, կ'երթայ Արքիանուպոլիս եւ Կաթողիկոսական գործերու կարգադրութեան համար անձամբ կը ներկայանայ Սուլթանին:

Վ. Պոլսոյ եկեղեցիները շրջելով կը խօսի լաւ քարոզչութեւ եւ պատրիարքական Աթոռին շուրջ դիմաւ այն տանելու գոյութիւնն ունեցող վէճերն ալ անհետ առնելու համար ո՞չ նուազ ջանք ու կորովի ազդեցութիւն ցոյց կու տայ թա, եւ երբ հիմնական նորոգումը բարեկարգութեաներու հայր ըլլալու կը պատրաստուի, իր Աթոռը դիմաւ չվերադարձած, վրայ կը հասնի անգուլթ մահը. կը խլէ, կը տանի զայն երիտա-

սարգ հասակի մէջ, 1657 Ապրիլ 29ի շորեքշարթի օրը: Իւր վախճանը տեղի ունեցած է Վ. Պոլսոյ Ս. Նիկողայոս եկեղեցին, ուր կատարուած է նաեւ ասոր օծումն ու յուղարկաւորութիւնը խիստ փառաւոր:

Թորոս կաթողիկոսի յուղարկաւորութեան նկարագրութիւնն երեմեա Չէլէպի զետեղած է իր Ճարեարական պատմութեան մէջ (էջ 227), ուրկէ քաղելով յոյճ ինչ զայն Հ. Յով. Վ. Թորոսեան:

Կ'արժէ կարգաւ հոս այդ նկարագրութիւնը.

ՎԱՅԻՃԱՆ ԹՈՐՈՍ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՍԱՌՑ

Եւ Թորոս կաթողիկոսն որ է 'ի քաղաք, շրջեալ ինչ եկեղեցիս եւ անասացեալ մարմնով 'ի գաւառս Սուրբ Նիկողայոս եկեղեցին յաւուր Չորեքշարթի որ իմ էր ամայ Ապրիլի, աւանդեաց զհոգին իւր առ Աստուան: Եւ Մարտիրոս վարդապետին որ տեսեալ զյառաջաբանութիւն Յունաց առաքաւորոց երկը գնացեալ էր յերուսաղէմ: Եւ 'ի այն օր մահաւան Կաթողիկոսին եկն հայա Մարտիրոսն եւ յերկրորդ կաշտեալ զվարդ թաղմանն եւ զյետ օրոյց պատարագին ել ծանուցանել զազա հօրն, իսպառուր վարդապետն, Մարտիրոս վարդապետն եւ ապա քարեալ զդին վախճանելոյ վարդապետը մինչ 'ի դուռն եկեղեցոյն եւ անտի քահանայք մինչ 'ի կամարն օրոյցն Գեղարցոյ Սուրբ մանասարի կողեցելոյ եկն ընդ առաջ մի քահանայք եւ սարկաւազանք 'ի նոյն եկեղեցոյ եւ մուտն զվախճանալ յեկեղեցին արարեալ հանգիստ, եւ անտի արասալ քաղաքին 'ի գերեզմանն որ առ 21-րդ լուր այսիկն պաղքէի:

Եւ իբրեւ եկն 'ի դուռն քաղաքին քահանայքն զազաքն 'ի վերայ գիւնց իւրեանց քարեալ տանէին 'ի տեղին ուր գրէր տապանին պատրաստեալ էին առնել թեր չիմար Ամբեցոյ ու մեծ խոնայի երեմիայի եւ Յոսաննոս հռոմայի Եղեցացոյ յորըմբելոյն. անդ թաղեցին երգովք եւ օրհնութեամբ եւ զարագը 'ի վառն օրոյն Գեղարցոյ ուր զպատրաստութիւն հացկերոյթին արարեալ. եւ ասոցին Ամբիւրք յեկեղեցիս: Եւ իսպառուր վարդապետն որ էր աշակերտ նոյն Ոսաննոս Լոյկեացոյ համալ զկամս Կաթողիկոսաց քաղաքին եւ իստացաւ ասո չ. ական զոչ եկեղեցեաց ընծայո եւ առ էմը եւ պարթեմ կաթողիկոսութեան Կիլիկիոյ եւ գնաց 'ի Կիլիկիոս, եւ օրհնեալ կաթողիկոս յուլիս ամայ ԺԷ առաքեալ ասո թղթերս:

Ինչպէս կ'երեւի վերոյգրեալ տողերէն, երեմիա Չէլէպի ներկայ գտնուած պէտք է ըլլայ Թորոս կաթողիկոսի յուղարկաւորութեան. ինքն այն տանն 27 տարեկան էր արդէն:

Այս յուղարկաւորութեան նկարագրութիւնն աւելի մանրամասն կ'ըրպով պատմուած է նաեւ մէկ ուրիշ գրուածքի մը մէջ, զոր 1855ին Վ. Պոլսոյ մէջ երեւցող Աստղիկ

¹ Աստղիկ Արեւիկան, Օրագիր բանասիրական, Վ. Պոլսի, Ա. տարի, Թիւ 5, 1855, էջ 75-76 եւ Սիոնաս, Հ. Ղ. Արեւիկ, էջ 539 եւ Գիլցիւրի Պատմ. Հայոց, Վիեննա 1897, էջ 116:

² Ինչպէս (յօդոս 8: Գալատի) Թի 3073, 11/24 Հուլիս 1806 եւ Կիւլա Եւ. Կատարիս Բարդէս Վ. Բ. Վիեննա, էջ 79:

Արևելեան թերթն հրատարակած է¹ եւ որ ոճի կողմնէ, գրեթէ նման է վերոյգրեւոյն:

Այդ կարեւոր գրութիւնը, որ Թորոս Կիւրիեցի կաթողիկոսին մահաւանքն եւ յաղորդակարութեան հետ, անոր հիւսնդութեանն ու կենքի մասին ալ կու տայ քանի մը տեղեկութիւններ, հարկ անհրաժեշտ կը համարիմ ամբողջութեամբ ներկայացնել հոս, թէ Երեմիայի պատմանին պակասները լրացնելու, եւ թէ վաղա՛մա եւ կաթողիկոսին կենսագրական քանի մը գիտերը ծանօթացընելու անոնց՝ որ կը հետաքրքրուին Կիւրիկեան կամ Սիսի կաթողիկոսներուն զեռ շնա մով ճիշտացած պատմութեամբ:

Ահաւասիկ այն, զոր Աստղիկ Արեւելանի խմբագրութիւնը Ազգային յիշատակարան վերնագրով մկրտած է, եւ սկիզբն ալ գրած է կարճ յառաջաբանութիւն մը, անոր ինչ աղբիւրէ ձեռք բերուած ըլլալն իմացնելով:

ԱԶԳԱՅԻՆ ՅԻՇԱՍԿԱՐԱՆ

ՀԱՄԱՅՈՒՄ ՊԱՏՄԱՆԹԻՒՆ ԵՒ ԲՐԱՆԿԱՆ ՄԱՀԱՆԵՐ ԵՒ ՄԵԾԻՆԱԿԱՆ ԶԵՆ ԹԱԳՄԱՆ ԱԶԳԱՆԵՐ Տ. Տ. ԹՈՐՈՍԻ ՍՐԵՐԱԶԱՆԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ ՄԵԾԻՆԱԿԱՆ ԱՆՆԵՆ ԿԻՒՐԻԿԵՅՆ: ԵՐ Ի ԹԻՒՆԻՆ ԹԻՃՈՎ, ԵՒՄ 29:

Սրբազան Լայորապետ մահաւանք վաւերական պատմութիւնը Թեպէս եւ Լայոր պատմութիւնը համառոտաբար կը յիշէ, բայց Լանկայա Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ մէջ (որ այժմ անձնութիւն եղած տուն մին է) դպրո՛թ Թիւն ընդ տան եւ երկու տարեկան հացադործ աղայ մը Սուլթան իրարայնից թագաւորութեանը վերին տարեկանին սկսելով մինչեւ Գ. Սուլթան Մեհմեթի շարքաւորութեանը ասորն, իւր կենդանութեան տանը Կ. Պոլսոյ մէջ պատահած դէպքերը ժամանակակից տեղեկութեամբ ՚ի գիր արձանագրուած ըլլալով երկարօրէն կը յիշատակէ, որուն բուն ձեռագիրը մէկ Սուլթանի Ս. Սուլթանի թանգարանին մէջ անեղծանելի կեցած է, ուրիշ թանգարանին վերատեսուչները ծաղկաւազ հաւաքելով բանաբոլորը ծանօթութիւն մը տալու համար համառասակի կը հրատարակէ, եւ այս հոգեւոր Հօր լիբրիոն որն որ երկար ժամանակէ հետէ իւր անտեսութիւնացած ըլլալով, ազգասերին մէկը բարեբախտութեամբ գտնելով նորաշէն մահաբանով ու տապանադրով ըստ արժանոյն շքեղացոյց: Այս առթիւ չիբլոն բովելը եղած երեւելի տարց գտնուած գրեկովաններն ալ կը հրատարակեն:

“Ի ԹԻՃՈՎ. Դեյեմբեր 29 լու եղեւ Թէ կաթողիկոս Սայի վանանեցաւ եւ երէն ՚ի տեղի նորա զիտօրս վարդապետն Սերաստացի: . . .

¹ Առգիլ Սերեւիան, Օրագիր բարոյական, բանասիրական, անտեսական եւ բնական, Կ. Պոլսոյ, Ա. տարի, 1 Մայիս 1855, էջ 75—78:

Ի ԹԻՃԵ. Հոկտեմբեր 6 օրն երկուշաբթի եկն խորսոս կաթողիկոսին Սայի Ատուռածանին եկեղեցին: . . .

Ի Հոկտեմբեր 17 օրբաթ զոցայ յետեւեւ առ թագաւորն վանս ազգային գործոյ իրիւր: . . .

Ի Դեկտեմբեր 1 երկուշաբթի եկն յետեւեւ: . . . Ի Դեկտեմբեր 11 Հինգշաբթի ընդհանուր ազգային ժողով արար, վանս խորհրդութեանն որ կայր ի մէջ Յօսէփաւ Մուշեղեցւոյ, Ռուհիբեկեցւոյ եւ այլոց ստեղծակալաց եւ բազմ մ ջանիւք խաղաղացոյց պատշաճելով զՄուշեղին Օհանն զԱրզան Տարապետանին եւ ԶԱտուռածանուր Պարմախուզի:

Ի ԹԻՃՈՎ, ապրիլ 22 Երեքշաբթի օրս հոգեւոր Յերն ՚ի Եսէր Նիկողոս եկն (Լանկայա) նաւով ի Պալատէ եւ հիւանդն էր, ապրիլ 29 Երեքշաբթի ՚ի լուսաւոր առաւօտաւ ի պահուս ժաման զոր փառք ՚ի բարձունս ասեղք ուսանդեաց Թորոս կաթողիկոսն զհոգին իւր աւ Ատուռած վաւարի երեսը: Եւ ՚ի հինգերորդ պահուս ցերեկիւր, Մարտիրոս վարդապետն (Կաթողիկոս) եկն յերեսաւաճմայ:

Եւ մեր լեւալ ՚ի Եսէր Նիկողոս մտն ի վանիւսն եւն ՚ի կարացաք գնալ ընդ առաւ Նմա, այլ ՚ի քահանայայնց որ անգն կային յեղեց առ նա զի եկեղեցէ առ մեզ, եւ նոյն ժամայն եկն եւ խալատուր վարդապետն եւ թաղեւն եպիսկոպոսն եւ Ղազար վարդապետն եկեալ ժողովեցան ի թաղաւն երեսնելոյ, եւ ՚ի հասարակել աւուրն զկարգն սկսաք պայտել մինչ ՚ի մուսոս արեւուն տանելով զնա ՚ի մէջ եկեղեցւոյն եւ զգիշերն անը. թողալով պահելն զնա հոգեւորաց նորին եւ աշակերտացն, եւ ՚ի հասարակել գիշերոյն եկեալ գնացաք յեկեղեցին եւ ասաք զսոցմոսն եւ օրհնեցաք ըստման եւ չորս քահանայք յայմէ եւ յահելէ զուսեր Ատուռանն սկսան կարգաւ մինչ ՚ի լուսնի ժամին եւ Տեր Մարտիրոս կրօնաւոր նորին արար զպատարեալ փրկական, եւ յետ պատարարին զգետնաբալ մանեցեան քահանայք մոնեցինց եւ իսկեց եւ օծին, եւ ապա ել Մարտիրոս վարդապետն (Կաթողիկոս) ծանուցանել զաղեւ Եսէր Հօրն վանանդոյ, սակաւ ինչ՝ զի ասորածմեցաւ: Եւ ապա վարդապետն բարձին զմարմին մինչ ՚ի դուռն եկեղեցւոյն, եւ ապա հրամայեալ քահանային զի բարեկն եւ բարձին, եւ մեր յայմէ եւ յահելէ ասեղք զերօր շարակնացն մինչ ՚ի կամեան Եսէր Գեորգայ, որ ասի վարդ կամար հանգեղ բարեկն, եւ ոչ զաք թողին մօտել ՚ի զապարի յաշխարհականաց, այլ քահանայից միայն, վանս զի ամենեքեան անդ ժողովեալ էին ի պատիւ թաղան Երեսնելոյ:

Եւ իրեւն մեր իշաք ՚ի կամարի Սրբոյն Գեորգայ, երէն յեկեղեցւոյն քահանայք իսկեց եւ յապտերք առաւ ի վանանեալ Սուր Հօրն եւ տարաք յեկեղեցին, եւ անոր արարեալ հանգիստ, եւ ապա եկաք յեկեղեցւոյն եւ գնացաք յառաւ ՚ի վերնակամարն եկեղեցւոյն, որ ասի փոքր Ատուռածանին (որ այժմ Եղիսկիմ է եւ Աննա կոչի) եւ անդ արարեալ զհանգիստն եւ զէմ եղեալ մեր անցաք զազգայանս եւ ՚ի քաղաքն եկեալ ՚ի գերեզմանատունն մտաք եւ յայտնամ քահանային ՚ի վերայ գլխոցն բարձեալ զմարմինն մինչ ՚ի հանգիստ ընայ, ուր եւ եղաք սպգմոսեց, եւ օրհնութեամբ եւ երգօց հոգեւորօք եւ մծ արքիւսեց յեկեղեցւոյն անդ ամենայն քաղաքին ի պատիւ թաղան երեսնելոյ: Եւ մէջ երկուցուց գրեկովանացն թաղե-

լով, իշխանին որում անուն է երեմիա Յամթ ջաղաքէ, եւ վարդապետին Թօհաննու եղեապաշ, որ եւ յիշատակ նոցին օրհնութեամբ եղցի եւ աղօթիւք նոցին Տէր Բերիստոս մեզ ողորմացի, եւ դարձաք ի վանս սբնչ Գէորգայ: Աստ կառաքի պատմութիւնն:

Թորոս կաթողիկոսի թէ չին եւ թէ վերանորոգուած դամբարաններն, երկուքն ալ Պալլաքլի գերեզմանատան մէջ այժմ կանգուն կը մնան բարեխառնաբար: Հինը սակայն շատ հեռուն մէկ կողմ լքուած է, այնպէս որ կը կարծուի թէ ուրիշէ մը կը վերաբերի. նորը բարձր ու գեղեցիկ, որ բուն քնարանն է հանգուցեալ կաթողիկոսին:

Ասոնց արձանագիրքը՝ որոնք զատ զատ հրատարակուած են Աստղիկ Արեւելեանի վերոյիշուած թուին մէջ, անձամբ քաղցի Պալլաքլի գերեզմանատունէն, երբ Հ. Սիմն վ. երեմեան ու Տաքթ. Պաղլի բարեկամներու հետ, Աջգային Սահմանդրութեան յիշնամեակի հանգէսին համար, Եւտիգուլէի Ազգ. Հիւանդանոցը կ'երթայինք 1910 Մայիս 30ին:

Հին տապանագիրը միայաղաղ մեծ մարմարի մը վրայ երկաթագիր դրուագուած, կը բաղկանայ երկու մասերէ, որոնք առանձինն չբնապատուած են քառակուսի դափնի պսակներով: Առաջին մասը չորս տող է, իսկ երկրորդը 12 տող:

Նոր տապանագիրը՝ որ կրկնակ պատուանդաններու վրայ բարձրացած սրբատաշ քառակուսի մեծկակ քարի մը վրայ բոլորագիր փուրուած է, կը բաղկանայ 11 տողերէ. գլխուն դին կայ՝ Չաթալլիմագ, եմփորոն, արտախորակ, կոնքեռն, աւետարան, դաւաղան եւ կաթողիկոսական աստ, ասոնց վրան ալ կ'իսաբարբր շրջանակի մը վրայ հանգուցեալին անունն ու տիտղոսը: Այս շերիմը շինուած է 1853ին, ինչպէս կը յայտնէ անոր արեւելեան էջին վրայ գետնուած յիշատակագրութիւնը:

Ահաւասիկ ընդօրինակածներս, որ հրատարակուածներէն թէեւ տարբերութիւն չունին, բայց ազատ են անոնց պարունակած սխալներէն.

II.

ՀԱՅՐԱՍ ԱՅՍ ԷՐ ԳՈՒԵԼԻ,

ՀԱՐԱՆՏ ՄԵՐՈՑՆ ԳԱՏՈՒԵԼԻ,

ԳԱԹԱԴԻՈՍ ԳԻԼԿԵՑԻ

ԹՈՐՈՍ ԱՆՈՒԱՄԲ ԻՆՔՆ ԳՈԶԻ:

ԱՅՏ ՆՄԱՆ ԷՐ ՄԵԾ ՆԵՐՄԵՍԻ,

ԼՅԵԱԼ ԷՆՈՐՀՈՔ ՀՈՒՌՈՒԿՆ ԵՎ ԼԻ.

ՆՄԱՆ ՆՄԻՆ ԺԱՄԵՆԱԿԻ,

ԵՂԵՆ ԻՄԱՆ ԳՐԱՔ ՀԱՍՈՒԿԻ:

ԵՒ ԹԷ ԳՈՒԵԼՄ ՋՍԱ ՅԱՏՅԱՆ,

ԻՆՔՆ ՆՄԱՆ ԷՐ ՀՐԵՀՅԱԿԻ.

ՅՈՐԺԱՅՄ ԳՆԱԳՆԵՐ ԺԱՄ ԱՂՈԹԻ

ԵՂԵՆԱԿԻ ՋՐԹՄԱՆԱԼԻ:

ԱՅԺՄ ԳՆՐՈՑ ԵՆՂՈԹԻ

ԹԷ ԱՍՏԵԷՔ ՏԵՐԱ ՈՂՈՐՄԻ:

ԵՂԵՒ ՋՐԱԻ ԺԱՄԱՆԱԿԻ,

ԹԱՅ ԵՒ Ջ ԹՈՒՆԻ:

Բ.

ՄԱՀԱՐԱՆ ՏՆ ՏՆ ԹՈՐՈՍԻ ՍՐԻՋՆ ԿԹՂԿՍԻ
ՏԼԱՆՆ ԿԻԼԿԻՈՑ

ԲԱՂՏԻ ԵՒ ԱՅՐ՝ ԱՌԱՔԻՆԵՆՏ,

ՎԵՀ ՅԻՀԱՏԱԿ ԱՄԹՈՒՆՏ.

ԲԱՂՏԻ ԵՒ ԵՒ ՄԵՀ ՀՈՒՄԻԼԳԵՑԻԴ.

ԳՆԱԳՆԵԼ ԴԱՄԱՆ ԲԵՐԳՐԱՄԵՑ:

ԱՅԻՆ ԱՅՐ՝ ՄՐՏԱԸՄԼԻԿ,

ԼԱՅԻՆ ՋՄԱԿԻ ԲՈՒԴԻԷ.

ՈՐ ԳԻՀԱՅՑԻԴ ՋԵՐԵՆԵԱԼ ԱՅՑԻ

ԻՅ ԵՑԻՐՈՐԴՈՒՄ ՍՈՒՂ ԱՄԻ,

ԼԲԵԱԼ ՋԵԿԵՑԱԿԱ ԼԱԻ ԲԵՀ ՎԵՐԱՐ

ՋԵՐԿԵՑԱՆ ԸՆՏԻԵԼ ՍՐԱՑ ԳՐԱ:

ԻՅ ԹՈՒՆ ԹԱՀ ԱՊՐԻԼ 29 ԴԷ՝:

Գերեզմանին արեւելք նայող էջին վրայ, հանգուցեալին սոբորուն կողմը կը կարգացուի հետեւեալը.

ՀԻՐԻՄՍ ՀՆԳՍԵՆ

ԹՈՐՈՍ

ՍՐԱՋՆ

ԿԹՂԿՍԻ

ՆՈՐԳԵՒ ՅՄԻ ՏՆ

1853

Այն տապանագիրներէն կ'իմանաք թէ Թորոս կաթողիկոսի մահը պատահած է հայկական Ռաճ թուին, որ կը համապատասխանէ Գրիգորի (1106 + 551) = 1657 թուականին: Կ'իմանաք նաեւ մանաւանդ առաջինէն, թէ նա վախճանած է երեսասարգ հասակի մէջ, եւ թէ գեղեցիկաձայն երաժիշտ է, զի՝ յորժամ կանգնէր, կ'աւէ, ժամ աղօթի, եղանակէր զարմանալի: Ջինքը սիրողները եւ ամբողջ ազգը լացած են անոր մահը, զի նման էր մեծ ներսէսի եւ ճանչցուած էր առաքինի:

Իր կաթողիկոսութեան երրորդ տարին կը վախճանէր Թորոս Բ., եւ շատ ցաւալի է որ աւելի կենար չէ ունեցած այդ բարեհամբաւ եւ գործունայ եկեղեցականը, անշուշտ շատ մեծ բարեկարգութիւններով պիտի յաջողէր անոր օժտել Նիւիկիոյ աշէկոծ Աթոռը, հայ ազգին վերջին փառքերուն այդ միակ յուշարձանն ու հայ կենալքի երբեմնի վառ կենդանութեանը վկայ այդ մէկ հատիկ յիշատակարանը:

Թորոս Բ. կաթողիկոսի վրայ խօսած պա-
հուս, հարկ կը համարիմ ուղղել սխալ մը, զոր անոր մասին կը կարգամ Տրդատ եպ. Պալեսնի կեսարիոյ Առաջնորդներու վրայ հրատարակած մէկ աշխատութեանը մէջ:

Տրդատ եպ. կը գրէ, թէ ՌՁԾ (1085 + 551 = 1636) Թուականը կրող ճեղագրի մը յիշատակարանին մէջ կայ անունը, Թորոս վարդապետի մը, իբրեւ Առաջնորդ Կեսարիոյ, որ յետոյ Կիլիկիոյ կաթողիկոս կ'ըլլայ, եւ կը յաւելու, Ասոր պաշտօնա-
վարութեան սկզբնաւորութիւնը կ'երեւի ըլլալ 1635 Թուականին, որովհետեւ երկու տարի վերջ, կաթողիկոս կ'ընտրուի Կիլի-
կիոյ Աթոռին¹:

Այս Թուականը կատարելապէս սխալ կը համարիմ, որովհետեւ Կիլիկիոյ կաթողիկոսներու շարքին մէջ 1637ին, Թորոս անունով կաթո-
ղիկոս չեմ գտներ², ոչ իսկ Թորոս Ա.ը որ 1548—1551 Նստած է: Կեսարիոյ առաջնորդ եղող Թորոս Բ.ն է, որուն առաջնորդութեան սկիզբը 1650ին կամ յետոյ կարելի է ենթա-
գրել, մանաւանդ որ այդ մասին Ղալաթիոյ Ազգ. Մատենադարանը գտնուած ձեռագրի մը մէջ կը կարգանք հետեւեալը, ի թիւին հայոց ՌժԴ (= 1654) ամին, ի ժամանակս խա-
րանազգեաց հայրապետին տեառն Փիլիպ-
պոսի վերադիտողի ս. Աթոռոյն Էջմիած-
նայ եւ ղիտապետութեան նահանգի տանն Կիլիկիոյ, տեառն Ներսէսի Սեբաստացւոյ
եւ առաջնորդութեան մայրաքաղաքիս Կե-
սարիոյ, որ է Մաժար հին, Տէր Թորոս
վարդապետին, որ յետոյ կաթողիկոս եղեւ
ի Միւս³:

¹ Եզրուած Տրդատ եպ. Պալեսնի, Ի Ռիւադիւրիս, ԹԻԲ 3073, 1/14 Հւրդաներ 1906:

² Ալեքսան, Հ. Ղ. Ուխտի, էջ 539:

³ Բարսեղ Ե. Ղ. (այսմ եպիսկոպոս) իր Պաշտ-
օնական Պատգիւթի երկաթորութեան 799-ը էջին մէջ
այս յիշատակարանը հրատարակած է, բայց անոր Թուա-
կանը փոխանակ ՌժԴ-ի, դրած է ՌժԴ (= 1655), իւն որ
չի համաձայնիր ըստ. մէջ յիշուած աններս ժամանակնե-

լստ այսմ՝ կը փորձուիմ ենթագրել թէ՛
Տրդատ եպ. ի մէջ բերած վերջինեալ (ՌՁԵ)
Թուականը եթէ անուշագիր ընդօրինակութեան
մը արգիւնքը չէ, սխալ գրութիւն է եւ թէ՛
տարր մէջի Ձն չի փոխել՝ անհրաժեշտ է Ձե-
ռագիրներու մէջ շատ դիւրին է այս գրերը
իրարու հետ շփոթել: Եթէ Ձն ժի փոխելը, այն
ատեն Ս գիրն ալ հարկ կ'ըլլայ կամ Աի կամ
Բի փոխել, որպէս զի Թորոս կաթողիկոսին
Առաջնորդութեան Թուականը յայտնուի ճշգա-
պէս եւ ըլլայ կամ 1652 եւ կամ 1653:

Ըստ զարմանալի է, որ Զամեան Հ. Մի-
քայէլ բնան չէ խօսած Կիլիկիոյ Աթոռին յոժ-
պատուարը այս Նշանաւոր եկեղեցականին վրայ,
եւ բաւականացած է զայն յիշելով միայն Սոյ
կաթողիկոսներու ցանկին մէջ¹:

(Ըրդու-իւրի) ՏՕԹԹ. ՎԱՆՈՒՄ Ե. ԹՈՐՈՍՈՒՄՆՍ

Ս Ա Տ Ե Ն Ա Յ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

ORELLI, Konrad von, Allgemeine Religions-
geschichte. Zweite Auflage in zwei Bänden, jeder
Band in ungefähr fünf Lieferungen zu je 2 Mark.
A. Marcus & E. Webers Verlag, Bonn 1911.

Օրէլլիի "Կրօններու ընդհանուր պատմու-
թիւն"ը առաջին անգամ 1899ին լոյս տեսաւ:
Այս գործերն ամէնէն ճիշտ ու ճշգրիտ նկա-
րագրութիւնը կ'ընծայեն Թերթի մը նոյն տարին
գրած հետեւեալ խօսքերը. "Ամենհամեստ
ձեւի տան՝ սրանցիկ գիրք մըն է. տիպար գործը,
իբր դասագիրք, ներս առածովն ու Թողածովը,
որուն մէջ պարզապէս պատմական ատուղճը հոծ
համառօտութեամբ յառաջ կը բերուի, պայծառ
եւ ճշգրիտ եղանակաւ: Բայց համառօտու-
թեանը մէջ միաժամանակ պնդուած լիակատար,
որ ընթերցողը կրօններու զարկերակին կարծես
զեռ կենսին պապականութիւնը կ'աւանդէ: Մարդ
կը զգայ որ պատմական իրականութիւնը կը
խօսի աւանդուածին մէջէն ծայրէ ծայր: Եւ հոն

որուն: Իմ փոքրիկ Փիլիպպոս կաթողիկոսը 1656ին է վախ-
ճանած, եւ 1654ին Կիլիկիոյ Կեսարի կաթողիկոսը: Օրուն
անմիջական յաջորդը ըլլալով Թորոս Բ., յայտնի է թէ ա-
յդ կ'ընտր 1656ին Կեսարիոյ առաջնորդ մնացած ըլլաւ:
Թէեւ դիտուի որ շատ անգամ տեղ տեղ յիշատակարան
ներու մէջ կաթողիկոս կամ առաջնորդ, իրենց մահէ անտէն
կամ հրատարակած վերջին իսկ, միջեւ անոնց յաջորդին
ընտրութիւնը յիշուած են իր որդ կամ ներկայ:

¹ Զամեան Պատմ. Հայոց, Հատոր Գ. էջ 111 Ժա-
մանախօսութեան: